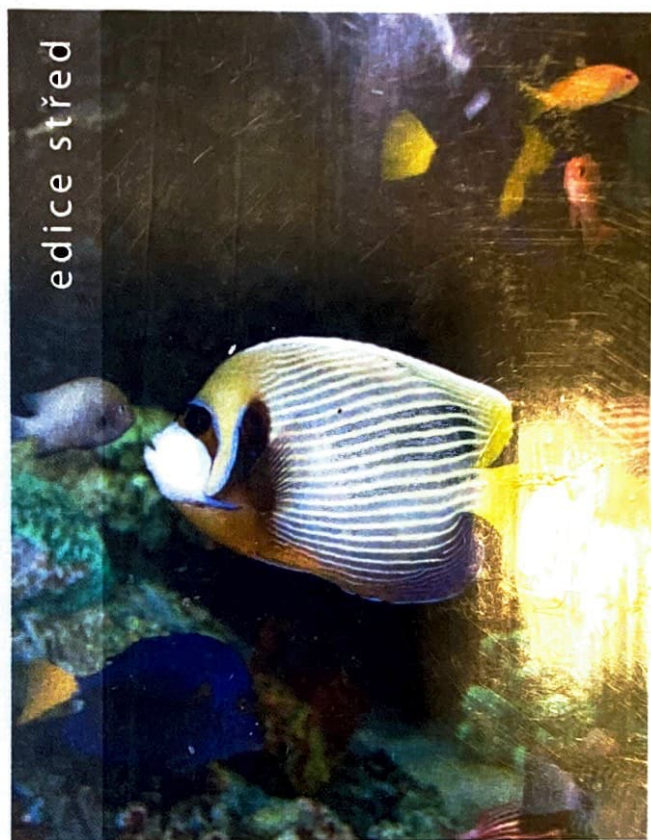

Gilles Lipovetsky

Paradoxní šťěstí

Esej o hyperkonzumní
společnosti

PROSTOR

u dospělé populace pouze 3,6 % užívají marihuanu opakovaně (alespoň desetkrát ročně) a 1,4 % pravidelně (alespoň desetkrát měsíčně). Dionýská kultura fungovala jako úběžník platný pro všechny; dnes se jedná maximálně o rituál při zkoušce dospělosti a o marginální životní styl, praktikovaný takřka výhradně některými segmenty dospívajících a mladých.

Je nepopíratelné, že v nezkrotném chaosu *rave parties*, kde je řada účastníků pod vlivem drog, můžeme pozorovat rozkoš z „opuštění vlastního já“, zážitek transu a kolektivní emoce. Nesmíme ale ztrácet ze zřetele atmosféru „osamělého davu“, pro nějž je typická absence slovní komunikace, *bad trips*, úzkost z prázdnoty a z neschopnosti společného splnutí.²¹⁵ Současné užívání drog nepramení pouze z hédonistických pohnutek, ale jedná se také o svéráznou „samoléčbu“, díky níž má člověk uniknout problémům identity, začlenit se do komunity a navázat kontakt. Příčinou ohromného rozmachu drog jsou síly, které tříští společenské a mentální struktury, hluboká citová zranitelnost a expanze vnitřní trýzně, jak ji vyvolává extrémní individualizace životních stylů. Spíše než o výraz vybičované dionýské radosti se tu projevuje pocit osamění a problematického vztahu k sobě samému i k druhým. Narcis, neschopen čerpat energii z vlastních sil, se opájí ve snaze zapomenout sám na sebe, navázat vztahy a dojít skupinového blaha.

Znovuzrozená slavnost

Jiným zásadním fenoménem, který podněcuje k odkazům na dionýský mýtus, je současné oživení hromadných oslav. Ještě přednedávnem ti nejbystřejší pozorovatelé nedávali slavnostem v moderních sekulárních společnostech valnou šanci na přežití. Jako jediný předvídatelný osud se jevilo vymizení kolektivního jásotu a nezadržitelný nástup drobných soukromých slavností.

Běh událostí ale tuto předpověď nepotvrdil a hromadná slavnost je znovu skutečností. Od konce šedesátých let se slavení znovu dostalo do módy díky happeningům a ohromným rockovým a popovým festivalům. V roce 1969 se ve Woodstocku během tří dnů shromáždilo půl milionu lidí. Ve Francii vrátí květen 1968 plnou důstojnost myšlenky svobodné a spontánní slavnosti. Myšlenka svátku, kdysi plně tradiční, se nyní prosazuje jako rebelantský, „nadpolitický“ ideál, který čerpá sílu z odmítnutí daných pořádků a z touhy „změnit život“. Později, po rozpuku regionálních hnutí a rehabilitaci tradičních „kořenů“, vzbudí nový zájem i náboženské, tradiční a lokální slavnosti. Byla ohlašována smrt slavnosti, ale ona vstala z mrtvých.

Nová popularita hromadné oslavy je provázena záplavou konkrétních dokladů. Třetí vývojová fáze přihlíží nezkrotnému proudu vzpomínkových akcí všeho druhu, lavině oblastních a venkovských tradičních svátků a explozi tematických slavností, na nichž nesmí chybět hudební spektakly, výzdoba ulic, ohňostroje, dobové kostýmy, prodejní stánky

a řemeslnické dílničky. Máme Slavnost hudby a filmu, Svátek vodních sportů, sněhu či ovoce, oslavu vegetariánské hrdosti, osvícenství, květin i dřeva: na všech stranách raší nové svátky, v nichž se kultura pojí s hrou, historie s turistikou, tradice s komercí. Během několika desítek let jsme postoupili od memoriálu k hypermemoriálu, od konečna k nekonečnu: situaci trefně popsal Philippe Muray, který ohlašuje nástup „hyperfestivity“, stavu, kdy bude celá společnost proniknuta bujnými a rušnými oslavami. Doposud se slavnosti pořádaly s ohledem na tradiční náboženské nebo politické principy, avšak jejich dnešní přebujelý růst je stále více ovládnán komercí a propagací městského anebo regionálního image. Za novou úctou k lokálním a starobylým zvyklostem stojí pouze hypermoderní slavení, komercializace kultury, mediální propagace a hromadná turistika.

Zároveň se celá řada slavností může prokázat nedozírným nárůstem počtu účastníků. Poté, co Francie vyhrála mistrovství světa ve fotbale, se na Champs-Élysées vyřítilo 1,5 milionu nadšených Pařížanů. Roku 1997 milion mladých lidí zaplnilo jezdeckou dráhu v Longchampu ke společným modlitbám, zpěvům a zážitkům na papežovu uvítanou. Berlínská Love Parade svedla dohromady asi 1,5 milionu příznivců techna. Třetí „Bílá noc“ vylákala roku 2004 do ulic milion Pařížanů. Na „technivaly“, *free parties* a *raves* přijíždějí tisíce mladých lidí. Čím zřetelnější je proces individualizace, tím ohromnější je úspěch gigantických slavnostních akcí – a to jak na veřejných místech, tak v uza-

vřených prostorách. Od osmdesátých let vznikají ohromné diskotéky, schopné pojmut několik tisíc lidí, kteří jsou na tanečních parketech zaplavováni vlnami zvuku a obklopeni speciálními efekty pro vyvolání psychedelických dojmů. Zatímco současná technika přináší triumf miniaturizace, hypermoderní slavnost je vítězstvím gigantismu.

V této souvislosti se mění dominantní časová dimenze svátku i jeho společenský význam. Jak známo, podle běžné definice je smyslem slavnosti opěvat božskou bytost, tvora nebo událost, kterým společenství přisuzuje zvláštní význam. Slavnost umožňovala uchovat vzpomínku či udržet tradice a její časové těžiště tkvělo v minulosti, ať už náboženské nebo historické. Měřeno tímto kritériem má řada současných slavností společné, že namísto udržování klíčových prvků kolektivní kultury se především snaží uvést do pohybu prožívaný okamžik; nechce povzbudit paměť, nýbrž proměnit současnost v čas hry a uvolnění. Co jiného jsou Vánoce než hora dárků, jejichž smyslem je obšťastnit děti? Co jiného je svátek dobytí Bastily než volný den věnovaný zábavám? Podstatný tu není vzpomínaný fenomén, nýbrž rozptýlení, pro které skýtá záminku; nejde o připomínku minulosti, nýbrž o hédonizaci přítomnosti. Všem slavnostem vládne logika zábavy, spektaklu a konzumentství: tradiční svátek coby médium vzpomínky nahradila frivolní konzumní slavnost, ukotvená v přítomnosti.

Pierre Nora právem podotkl, že současné vzpomínkové akce přešly z režimu „omezené vzpomínky“ na úroveň „všeobecné vzpomínky“.²¹⁶ To ovšem

nebrání rozkvětu nových slavností, pro něž je typické, že se odvíjejí zcela mimo vzpomínkový rámeček: technoparty, Gay Pride, oslava mistrovství světa, hudební akce. A dodejme, že právě slavnosti nejméně spjaté s minulostí, nejproštěnější od náboženského či historického smyslu nejzdařileji rozpoutávají jásoť lidových mas. V hyperkonzumní společnosti triumfuje slavnost bez včerejška a zítřka,²¹⁷ soběstačný a přítomný *hyperfestus* na nulovém stupni smyslu, živený výhradně zábavním a spotřebním zanícením.

Odkud pramení tato obroda ohromných slavnostních akcí v epoše ovládané vyhrcočenou individualizací? Důvody nejsou nijak složité. V zásadě se tento úkaz odvíjí od rozkvětu konzumní společnosti a od nové, psychologické kultury, která hlásá svobodné vyjádření afektů a emocionální expanzi. Oslavou hojně užívaných rozkoší a zábav se éře hojnosti s pomocí psychologických hodnotových žebříčků podařilo nahradit striktní a konvenční normy soustavou významových úběžníků, jejichž centrem je hra, uvolněná bezprostřednost, fantazie, volné vyjádření citů, nespoutanost a spontánnost. Vše, co se moderní doba snažila potlačit – volné taneční styly, vzrušující rytmy, travestie a citovou uvolněnost –, se znovu vynořilo na povrch v „právu“ na slast, nevážnost a výbuchy radosti. *Homo festivus* nabývá nových sil: oproti principům důstojné vážnosti a ostentativní úctyhodnosti nabyta ve společnosti nové legitimacy schopnost „odvázat se“, procházet převleky, dát se strhnout hudbou a bavit se jako děti.

Ale to není vše. Svátek totiž zároveň skýtá příležitost, jak si užít jistého potěšení, které nám komerční a individuální spotřeba jen málokdy dopřeje, totiž zážitku společného štěstí, radosti z toho, že tu jsme všichni společně, sdílíme své emoce a vibrujeme jednotně s kolektivem. Hypermoderní slavnost nabízí celé spektrum rozkoší, které na regálech obchodů a supermarketů nenajdeme: radost z kolektivního jásání, z prožitku společné horečky, z blízkého kontaktu s druhými. Ovšem tuto potřebu užít si společně vnímaných radostí paradoxně nastolil kosmos soukromého štěstí: jde o novou metodu, jak diverzifikovat techniku štěstí. Mezi zálibou ve slavnostních megaakcích a současnou hypertrofií individualismu není rozporu: nejedná se o překonání principu individuality, ale jen o nový typ individuální spotřeby, o konzumní požitek ze šťastného a jednotného davu, z hřejivé pospolitosti a z kolektivního radování. Úkolem tradičního svátku bylo obnovit kosmický řád anebo posílit soudržnost pospolitosti; dnešní slavnost slouží individuálnímu úsilí o štěstí, radosti z *ambiente* a ze společně sdílených emocí. Jistě, vymyká se sféře individuálního komerčního uspokojení, nicméně svou stimulaci čerpá právě odtud.

Novodobou převahu individualizační dynamiky potvrzují dokonce i slavnosti charakterizované důrazem na kolektivní identitu, jako je Světový den mládeže, lokální náboženské slavnosti anebo Gay Pride. Všechny se řídí principem dobrovolné účasti, úsilím o individuální realizaci a osobní uznání. Účast na slavnostním shromáždění se odvíjí od

vlastního přání, od rozhodnutí jedince, od svobodné volby. V hypermoderní společnosti se prosazuje emocionální slavnost zbařená institucionálního rámce, opřená o zásadu, že zákonodárcem vlastního života je vždy jedinec. Roli úběžníku kolektivní identifikace plní hypermoderní svátky jen na pozadí institucionální deregulace a krize zděděných identit.²¹⁸ Nesměřují k regeneraci společenského řádu, nýbrž chtějí jednotlivcům umožnit, aby se přihlásili k vlastním kořenům, získali zážitek jednotného společenství a otevřeně vyhlásili své osobní angažmá. Svátek se ocitl ve službách jedince a jeho nadšení pro vřelou komunikaci, pevné ukotvení a kolektivní jistotu. Radost ze sdílených emocí je výrazem hledání kolektivního „my“, možnosti začlenění do kolektivu, který by člověku dovolil pohlédnout na vlastní život z jisté perspektivy a porovnat ho se zkušeností druhých. Slavnost skýtá potěšení z toho, že se ocitáme mezi svými, můžeme navázat družné a důvěrné vazby s lidmi sobě podobnými a hrdě vyhlásit svou identitu; funguje tak jako nástroj sebevymezení a sebeklamace v době, kdy již kolektivní identita není jednoduše dána a nadosmrti přijímána. Jedinec se neztrácí, nýbrž hledá sám sebe: tak zní princip slavnosti oživené požadavkem neindividualistické „hrdosti“, zakotvení a svobodné sebeidentifikace.

Slavnost, která neruší

Hudba techno patří mezi příčiny slavností, které běžný každodenní řád narušují nejpronikavěji. Mimo konvenční lokality a bez jakékoli obdoby

mezi hromadně přijímanými zábavami se celá vrstva mládeže raduje ze společného prožívání hudby charakterizované repetitivností, z pohlcení tancem, z ostrých výbojů zvukových náporů a ze ztráty identity v opojení vyvolávaném psychotropními látkami. Raves – hudební orgie, psychedelické halucinace, hypnotický tanec – se mohou jevit jako nové Dionýsovo panství, vydané napospas transu, porušování pravidel a posunům identity.

Lze ale totéž tvrdit i o ostatních typech slavnostních akcí? To jistě ne. Exces je „pravý zákon slavnosti“, prohlásil Roger Caillois²¹⁹ a zdůraznil, že ve svých tradičních podobách byl nutně provázen hojnými pitkami a pantagruelskými hostinami, vilností a chlípností, rvačkami a prudkými gesty. Tyto praktiky se zachovaly až do 19. století, kdy stále vzkvétala tradice karnevalu. Naše doba je jiná. Pryč jsou hody, kdy se hltaly kopy jídla: v epoše hypermoderní slavnosti převládají obložené chlebičky a osvěžující nápoje, pojídané a popíjené při procházce ulicemi – konzumaci alkoholu se věnují jen některé segmenty mládeže. Co ještě v hypermoderních megapolích zbývá z někdejších záchvatů slasti? Skoro nic. Na světlo vychází nový typ slavnosti: spořádaný, slušný svátek, oproštěný od bachanálních excesů.

Kde najdeme sebemenší obdoby tradiční zhýralosti, nadávek a urážek, svatokrádeží a hrubostí, chlípností a sprostoty, „baštonád“ a dalších nestoudných rozmarů, které provázely karnevalové slavnosti?²²⁰ Karneval kdysi představoval radostný čas „světa naruby“, vyjádřeného zábavami, které se ostře rozcházely s obvyklými zvyklostmi a morál-

kou. To vše je pryč. Dnešní člověk se neraduje ze záplavy bezdůvodných urážek, ze vzájemných chlíp-
ných návrhů, z výsměchu chudáků, házení vajec
anebo sypání pytlů mouky na kolemjdoucí. Koho
by dnes bavilo rozbít hlavu kohoutovi anebo ho
kamenovat?²²¹ Dnešní společnost ustala v rozkvyu
od krajnosti ke krajnosti a neuznává žádnou oblast,
kde by neplatila pravidla a zvyklosti běžného živo-
ta. Hypermoderní slavnost už nic neobrací naruby
a neruší žádné principy ani tabu, naopak – kolek-
tivní rozkoš je strukturována právě zásadami všed-
ního života: bezpečí, péče o zdraví, životní hygie-
na, mezilidská úcta, přátelská družnost, zdvořilost
a stud. Nezkrotnost, převrácení pravidel a rozvrat
nám jsou dnes cizí; nastal čas úhledné a čistotné
slavnosti, svátku *light*, který nadále uznává základní
hodnoty každodenního pořádku. Ze skandálních
excesů někdejších slavností již dnes konzumujeme
jen matný stín: dokonce i to, co se všednosti vymy-
ká, se stalo oddenkem hegemonie všednosti.

V Dionýsově svátku bylo cílem vzrušit všechny
smysly, zmást rozum a zrušit všechny zákazy. Ale
dnes? *Homo festivus* se proměnil v prostého chlapíka
na procházce, který baží po příjemném *ambiente*,
zábavě a podívané. Hypermoderní slavnost se ome-
zuje na ohromnou turistickou obchůzku aktérů-
-figurantů, kteří se šťastně zanořují do moře lidu,
obývají ulici vyčištěnou od dopravy, poslouchají
orchestry a sledují folklorní představení. Jistou pří-
pomínkou někdejších excesů tu jsou pouze decibely,
dav (to, čemu Canetti říkal „otevřená masa“) a taktó
zajištěná rozkoš.²²² Opojení z nezkrotnosti smyslů

a ze zběsilé hýřivosti bylo vystřídáno spokojeným
potěšením z procházky, pohledů a vnímání davu.
Doba patří svátkům, které neruší, sympatickým
mejdánům: slavnostní šílení muselo ustoupit bavi-
címu se rozumu.

Karneval kdysi představoval období slavnostního
smíchu, smíchu všeobecného a bez zábran,²²³ jehož
výrazem byly hrubé žerty a bezdůvodné urážky, po-
směch a výsměch, parodie a travestie. Tento kolek-
tivní smích lidu dnes umkl: s agresivním, lascivním
smíchem jakožto dominantní tendencí je konec.
Smích se pod tlakem reflexivní individualizace
mravů nezadržitelně „civilizuje“. Smích s otevře-
nou pusou, hrubý, drsný, nezkrotný smích, který
otřásá celým tělem, se vyskytuje stále vzácněji a je
považován za vulgární. Sféra svátků se z valné části
této někdejší nezkrotné lehkosti zbavila. Rozesmát
okolí a přimět je ke hře, vyvolat frašku, posmívat se
druhým a páchat co největší urážky – o to již nejde.
Lidé se dnes procházejí, poslouchají hudbu, telefo-
nují, hovoří ve skupinkách, tančí ve dvojici a baví
se, ale společný hovor a žertování jsou vzácné a jen
málokdy se lidé rozesmějí. Dionýsův neutišitelný
smích vystřídaly koncerty klaksonů a radost z pro-
cházení pohyblivým davem.

Svátek již nepředstavuje výsadní sídlo společné-
ho a nespoutaného smíchu; rozjařenost projevuje
hypermoderní individuum v soukromí, doma před
televizí. Člověk, který se směje, není účastník slav-
nosti, nýbrž konzument filmů, varieté a mediálních
spektáklů. Přesto Paul Yonnet hovoří o době, jež se
„zvláště silně otřásá smíchem“.²²⁴ O jaký smích se tu

jedná? Jistě ne o smích komunikativní, o bláznivý smích, smích slavnosti a necudných posuňků. Na podporu své teze uvádí P. Yonnet statistická data, totiž sledovanost jednotlivých televizních pořadů. Ovšem hodnotit současný smích pomocí několika čísel, navíc z velmi krátkého období, není příliš přesvědčivý argument. Jiná data a jiná sledovaná období nás přivedou k velmi odlišným závěrům. Sám Yonnet ostatně přiznává, že tento příklon ke smíchu nenajdeme v Německu, Velké Británii, Itálii ani Španělsku.²²⁵ Planeta smíchu se nám nějak smrskává! A jelikož se náš sociolog dovolává statistických kritérií, uveďme tu údaj, kterému ostatně nechceme přisuzovat jinou roli než úlohu sugestivního odhadu: Francouzi se prý v průměru smějí pouhých pět minut denně,²²⁶ tedy čtyřikrát méně než před padesáti lety.

„Planeta smíchu“, říkali jste? Pokud ano, kdo by přehlédl, že už ani náznakem nepřipomíná nespoutaný smích Dionýsův?

Superman: posedlost výkonnosti a potěcha smyslů

Zatímco jedna sociologická škola líčí dionýské bouře, druhá, protikladná, popisuje rozmach kultury vystavěné na ideálech konkurenční soutěže a sebe-překonání. S mytologií skandálních smyslných rozkoší je konec; dnešní společnost prý naopak uznává pouze imperativ sebeoptimalizace v každém věku, v každé situaci a všemi prostředky. Roli nových hrdinů plní atleti, podnikatelé a další vítězové a na každého doléhá výzva, aby vybičoval aktivitu a projevoval efektivitu v každém ohledu, maximalizoval svůj potenciál, kondici i zdravotní stav, sexuální potenci i krásu. Jedna doba končí a jiná začíná, v níž je společnost neustále poháněna přijmout výzvy globální konkurence, spotřební sféra má rozvíjet naše dovednosti a jedinci zdokonalovat svoje znalosti a kompetence. Úkol zní: vybudovat vlastní existenci, vyniknout a plně se uplatnit. Dominantním obrazem hypermoderní doby se stává „společnost výkonnosti“.

Ideál sebepřekonání a vítězství se neomezuje jen na některé oblasti společenského života, nýbrž proniká společností vcelku a pohlcuje doménu spotřeby i životní styly, intimní sféru i duševní stav. Všichni jsou povzbuzováni ke konkurenceschopnosti, přijímání rizik a pronikání do čela; trend výkonnosti